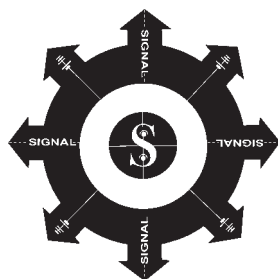

МАГИЈА СИГНАЛИЗМА

THE MAGIC OF SIGNALISM

Библиотека „Сигнал“

МАГИЈА СИГНАЛИЗМА
THE MAGIC OF SIGNALISM

Библиотека „Сигнал“
Библиотеку је основао Мирољуб Тодоровић 1970. године

Издавачи
„Еверест Медиа“, Београд
Међународна културна мрежа „Пројекат Растко“

За издаваче: Бобан Кнежевић и Дејан Ајдачић
Уредник библиотеке и зборника: Зоран Стефановић
Насловна сѝрана: Иван Штерлеман, *Fake Ego*
Задња сѝрана: Милош Јоцић, *Gargarisme Astronomique*
Ликовно обликовање књижног блока: Раде Товладијац

Штампа и њовез: „Зухра“, Београд
Тираж: 300 примерака

Званични сајтови
Сигнализам @ Пројекат Растко • Signalism @ Project Rastko
<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/>
Сигнализам: манифести, студије, есеји, прикази
<http://signalism1.blogspot.com/>

ISBN 978-86-7756-061-4

МАГИЈА СИГНАЛИЗМА

THE MAGIC OF SIGNALISM

Beograd, 2016.

САДРЖАЈ

7	ВАСИЛИЈЕ МИЛНОВИЋ
15	ИВАН ШТЕРЛЕМАН
36	МИРЈАНА ФРАУ КОЛАРСКИ
41	СТЕВАН БОШЊАК
48	ЦИМ ЛЕФТВИЧ
52	ВЛАДИМИР МИЛОЈКОВИЋ
58	ИВАНА МАКСИЋ
62	ВИКТОР РАДОЊИЋ
64	ДМИТРИЈ БУЛАТОВ
65	ИСИДОРА АНА СТАМБОЛИЋ
76	МАША Н. ВУЈНОВИЋ
86	ЈАРОСЛАВ СУПЕК
91	РАЈКО БЛАГОЛЕВИЋ
106	МИЛОШ ЈОЦИЋ
123	МИРОЉУБ ТОДОРОВИЋ
128	МАРИЈАНА ЈЕЛИСАВЧИЋ
136	ИЛИЈА БАКИЋ
150	СЛОБОДАН ШКЕРОВИЋ
167	РЕИД ВУД
168	АДРИЈАН САРАЛИЈА
179	СОЊА ШТЕФАНОВИЋ
194	КЕИЧИ НАКАМУРА
195	ДАРКО ДОНЕВСКИ
199	НЕМАЊА МИТРОВИЋ
200	ФРАНКО БУШИЋ
204	СНЕЖАНА САВКИЋ
207	ДАРКО ВУЛИЋ
208	ДУШАН ВИДАКОВИЋ
209	МИЛИВОЈ АНЂЕЛКОВИЋ
218	ДОБРИЦА КАМПЕРЕЛИЋ
222	ДЕЈАН БОГОЛЕВИЋ
225	ДАНИЦА ТРИФУЊАГИЋ
234	ДАНИЈЕЛ ДАЛИГАН
235	ОЛИВЕР МИЛИЋИЋ
238	ДУШАН СТОЈКОВИЋ
258	ЈЕЛЕНА МАРИЋЕВИЋ

Исидора Ана СТАМБОЛИЋ

ТЕМЕ СРПСКОГ СРЕДЊЕГ ВЕКА У СИГНАЛИЗМУ

Сажетак: У овом раду ћу настојати да прикажем приступ и обраду средњовековно-историјских појмова у песништву М. Тодоровића. Наиме, сигнализам који подразумева револуцију, како у језику, тако и у садржају поезије, код М. Тодоровића наилази на наглу промену 1989. збирком *Видов дан* у којој се песник окреће темама које раније нису биле присутне у његовим сигналистичким подухватима. Јулијан Корнхаузер је ову појаву уочио али се њоме није детаљније бавио. Стога ће рад бити покушај тумачења приступа зачетника сигнализма и носиоца новог и савременог древног периода историје, као и његовој мотивацији за такав подухват.

Кључне речи: средњовековни период, сигнализам, савремено, Косовки мит, Видовдан, реч, Византија

Сигнализам се најчешће дефинише као правац у оквиру нео-авангарде, а као његов зачетник у српској књижевности помиње се Мирољуб Тодоровић. Тим поводом неизоставно се издваја његова збирка песама *Планећа* из 1965. године, која се сматра весником сигнализма, тадашњег сцијентизма. На дефинисању појма сигнализма као књижевног правца написана је обимна грађа која подразумева размимоилажења у финесама, међутим, с обзиром на то да сигнализам и његово објашњење није сврха овог рада, навешћемо уопштене ставове о сигнализму као правцу не залазећи у дубљу проблематику његове дефиниције.

Важно је истаћи да је сигнализам као појава у српској књижевности требало да донесе промену, револуцију у поимању и стварању поезије. Због тога М. Тодоровић је писао и манифесте¹ који су јасно исказивали његов став према стварању поезије и истицао који елементи у поезији се неизоставно морају мењати. Као зачетник сиг-

1 Једна од централних ставки сигналистичких програма које је Тодоровић формулисао у трима манифестима и у низу фрагмената о сигналистичкој поетици, односила се на промене и „револуционарни“ преображај језика као средства песничког стварања, односно, као медија у којем се песма као таква обликује и постоји (<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/15186> 29. јул 2015)

нализма М. Тодоровић се бори за савремену поезију, која ће бити у хармоничном односу (а не подређеном) са егзактним наукама² и која ће симбиозом са технолошким напретком³ успети да опстане у модерном времену. Ж. Живковић такву појаву коментарише на следећи начин:

„Космичке оријентације у предметно-мотивском слоју Тодоровићевих песама, његова стваралачка обузетост материјом, укључивање искустава до којих се дошло у нашем електронско-технолошком добу, сведочили су, међутим, о једном друкчијем поимању песничког чина и песништва него што је то било оно које је произлазило из праксе дадаиста и надреалиста“

(<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/15186> 29. јул 2015).

Тодоровић се у својој поезији бави разноврсном тематиком у складу са начелима сигнализма која смо нагласили. Песме се јављују у разнолики облицима које сам Тодоровић дели на три „блока“. У првом блоку, који подразумева вербалне песме, оне се јављају као стохастичке, алеаторне, компјутерске, математичке итд. Други блок подразумева сигналистичке визуелне песме, фоничке, гестуалне, објект-песме и mail art, а трећи вербалну сигналистичку поезију – феноменолошку, поезију писану на шатровачком говору (<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/15186> 29. јул 2015).

Ипак, Јулијан Корнхаузер примећује извесну промену у одабиру тема деведесетих година, што он тумачи као утицај политичких збивања на песника:

2 „Када је реч о науци тај систем почива на појмовима и симболима; систем песничког језика, према Тодоровићу, темељи се на практичном и емоционалном језику. Делотворнији преображај песничког језика, дакле, могућан је само утолико уколико се у њега уграде стилогени чиниоци научног (формуле, симболи, хипотезе и закони), тј. носиоци когнитивног, а потом изложе „естетичко-ирационалним зрачењима“ песничког језика“ (<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/13712> 29. јул 2015.)

3 „У другом одељку *Манифеста песничке науке*, насловљеном *Поејска визија човека, мајерије и свемира* већ се формулишу основне поставке здружења науке и поезије, тј. одређује песничка наука као особена „духовна дисциплина“. Песник треба да прихвати од научника „начин мишљења“, његову „научну строгост“ и да њоме, уз помоћ поетског смисла за ирационално и имажинативно, које свакако поседује, крене у истраживање „парадокса материје“ и у „разрешавање тајне стварања“. Поезија, није тешко наслутити из ових одређења, не сме бити емоционална — „тиранија осећања“ довела ју је током историјског развоја до самонегације. „Песничка наука ће изједначити човека (као предмет опевања) са стварима, природом, хемијским, биохемијским и физиолошким процесима, мртвом и живом супстанцом, не дајући предност ни њему ни његовим односима с природом, стављајући га и одређујући му место у свему оном што означавамо као универзум.“ Поред тога, песничка наука ће препородити (обновити, подмладити) истрошени језик поезије: од „мртвих схема“ и „сувих формула“, служећи се методом „интуитивне синтезе“ песници ће стварати „живе песничке слике“ и „нове визије света“, односно, човека, материје и свемира“ (<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/13712> 29. јул 2015).

„У последње време Мирољуб Тодоровић је прешао границу *Звездалије* и окренуо се ка темељима српске историје и књижевне традиције. Свако ко је досад пажљиво пратио цело сигналистичко дело београдског ствараоца имао је јасну и прецизну слику његове делатности. Наслањала се она на неоавангардистичко штиво европског стваралаштва у којем није било места за прошлост ни у каквом контексту. Овај преокрет наступио је најпре у касним осамдесетим (*Вигов дан*) и деведесетим годинама (збирке: *Девичанска Византија*, *У цара Тројана козје уши* – у делу *Инверзија*) и у другој фази на почетку новог века (*Плави вешар*, *Паралелни свешови*, *Фонети* и друге песме)“

(<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/12732> 29. јул 2015).

Нажалост, Корнхаузер се у свом раду *Неокласицизам у сигнализму* осврће само на последње три наведене збирке, иако истиче да се процес промене у песничком стваралаштву покренуо збирком *Вигов дан*, која остаје без подробног објашњења.

Збирка *Вигов дан* почиње песмом *Вигилац*⁴ Амос што сам наслов чини парадоксалним. Наиме, уколико је назначено раздвојеним речима Видов и дан, у имену збирке, то значи да песник не жели да говори о Видовдану, хришћанском празнику, већ напротив о словенском богу Виду. Игра речи карактеристична за стваралаштво М. Тодоровића наставља се и у наслову прве песме. Свети Амос био је пророк који се борио против клањања јеврејског народа златним киповима јуница и који је прорекао пропаст и смрт жреца Амасије⁵. Врло интригантна, песник пророка који се борио против јудејског паганизма доводи се у везу са словенским паганским божанством – Видом тиме што му даје епитет видилац. Истовремено, песник тим епитетом не излази из хришћанске традиције, јер се у њој онај који види будућност и које пророкује назива прозорљивим или видовитим. На тај начин Амос и Вид бивају повезани речима које имају значење поседовања вида за невидљиве ствари.

Амос, јудејски борац против паганизма, и Вид, прогоњени пагански бог, бивају доведени у везу. Зашто? Евидентно је да се данас у хришћанској традицији 28. јуна слави дан пророка Амаса, као и Видован – дан косовских мученика. Узимајући у обзир сам назив дана, можемо наслутити заостатке паганске вере у хришћанској

4 Ж. Живковић је у вези са делом М. Тодоровића уочио следеће: „Раскош лексички богатог фонда, необичне сложенице и неологизми (ово су, такође, облици очуђења језика), несвакодневне слике и чињенички згуснута фраза — зраче снагом која не може остати непримећена“ (<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/15186> 29. јул 2015.) Сложенице и неологизми које он помиње веома често срећемо у песмама везаним за тематику средњег века.

5 Стари завет, Књига пророка Амаса, 9. Глава (680– 685)

традицији покрштених Срба, као и припадност тог дана старом божанству Виду. Ипак, да ли је то једина веза између Вида и Амоса? Вид се у песмама *Свеїи Виг, Виг, Бели Виг, Трава Вигова* повезује са прошлим временом и местом сукоба хришћанске и паганске традиције. Амосов живот сведочи о сукобу паганизма и јудеизма, међутим не само то. *Књи́га ѿпрока Амоса* чини део *Сїароџ завеїа*, који заједно са *Новим завеїом* гради основе хришћанске вере. Хришћанство, које су Јудеји посматрали као јерес присваја старозаветне приче укључујући и пророка Амоса, баш као што је и Видов дан наставио тако да се зове и након християнизације Словена. Последња два стиха из песме *Вигулац Амос* имају интонацију питања: / Провејава снег: шта сниваш сада/ Амосе? Видиоче из Ветиља/ (Тодоровић 2010: 275). Да ли је Амос могао да предвиди нову модерну религију љубави или још боље, да ли је могао да је види као део ње саме? Да ли је велики бог Вид могао да види свој дан као дан намењен јунацима који су се борили за хришћанску веру до смрти?

Треба приметити и то да се у песмама М. Тодоровића за Вида везује глуво доба, немуштост, тишина, док се за будућност која га замењује везује бука и звукови. Вид означава период који није имао слова нити речи. Он је нем и бива замењен гласом и то јасно видимо у песми *Бели Виг*:

„/Прелећеш. Седам олујних долина./ Дисањем човечијим. Не-окужен./ Ветрови се ватреним мачем. Пресецају./ У глуво доба. Гробне чаротанке./ Бели Вид је на белом коњу./ Окупан крвљу. И светлошћу./ Из мезијских шума. Из провала./ Гоничи са новим језицима./ (У црној одори)./ Лове. Четвороглавог бога/“ (Тодоровић 2010: 278)

Гониоци Вида, који су у црним ризама и носе нови језик могу означавати Ћирила и Методија који доносе писмо Словенима. Ипак, обзиром на то да је цео циклус посвећен Виду све песме су јасно повезане речју вид или глаголом видети. Треба нагласити да је ознака старог доба слика, а визуелно чуло има доминантну функцију. Појавом писма Вид или вид нестаје, слика губи на значењу и глас или реч добија превласт, баш као *Нови завеї* над *Сїарим*, хришћанство над паганизмом. М. Тодоровић тако на суптилан начин опева драму смене слике и речи.

У песми *Вигова їрава* јавља се делимично сигналистички идејни концепт укрштања речи и слике. Песма привидно има функцију бајања, чиме се тематски припада паганској фази словенске историје, но обзиром на то да бајање треба да утиче на будућност треба пажљиво прочитати стихове бајања:

„/Виде. Виде. Тако ми соли и/ хлеба. Земље и неба. Тајно/ жрвњаш речи. Огњем међ зубима./ Тамничар звецка кључем./

Укрштени су светови. Лаку ноћ.../ Златни даждови. Врело у/ планини. Разоружан је Бог./ Народ и језик су омама./ У воду баких. Видовчицу./ „Што очима видео, то/ рукама створио“/...“ (Тодоровић 2010: 279)

Стих „/народ и језик су омама/“ је врло занимљив стога што кореспондира са самим тумачењем и поимањем језика у прошлости. Ђорђе Трифуновић о томе пише следеће:

„Схватање језика код православних словенских народа испољава се у најдубљој прошлости и нераздвојно је повезано са опстанком најстаријег словенског књижевног језика. Само значење речи *језикъ* открива искомску сложеност схватања. Иако још од времена најстаријих словенских споменика постоји реч *народъ*, појам *језикъ* има, углавном, два значења: *језик* и *народ*. У овој разлици значења као да се открива јединство појмова: *језик* је нераздвојни део једног народа, он је друштвени део говора, изван индивидуе, која га сама не може створити ни изменити“ (Трифуновић 2009: 124).

Стих „/што очима виде, то рукама створи/“ може да потврди хипотезу коју смо изнели. Уколико видимо да у првом делу песме бог Вид „жрвња речи“, он и даље означава безгласје и безречје. Вид не схвата да се светови укрштају тј. да његово време пролази а ново стиже са ером која ће слике проистекле из Видовог доба или вида писати у своје књиге речима. Тако М. Тодоровић описује првобитни однос слике и речи у IX веку, који ће он настојати да измени у XX веку.

Последња песма *Видов дан* може да чини везу са наредним циклусом наслова *Свети рајници* али то није једина њена функција. Површно би било тврдити да је у овој песми основна тема окретање традицији и Косовском миту. Песма је подељена на две строфе, на два дела, Амосов и Видов, хришћански и пагански. Чини се да борба није окончана. У песми се не помињу Турци, нити се помиње директно и конкретно Косовски бој. Можда песник не пева о историјском сукобу, већ о Видовој освети, о освети слике.

Ако се у првој строфи чује молитва кнеза Лазара Хребељановића, у другој строфи се не чује ништа: „/ У земљи. У ваздуху. Пуне су вучије/ јаме./ Наших глава. Одрезана језика./ На Видов дан. У глуво доба ноћи/“ (Тодоровић 2010: 281).

Језици су одрезани на Видовдан или Видов дан. Познато је да након Косовског боја почиње период борбе против Турака за српску државу, а самим тим и за српску културу и књижевност, за српску реч, ону реч која је заменила слику Видовог вида.

У циклусу *Свети рајници* песник на нов и специфичан начин обрађује теме народних предања и песама. Видно је да песник узи-мајући у обзир народне приче ствара своје виђење, јер за њега је

историја „љубичаста репатица“, „небо што полови“, „скаска из запењених речи“ и он има права да је ствара на нов начин. Овај циклус није понављање хвалоспева националним великанима, напротив, оно сагледава тамну страну подвига и даје описе увијене у црно. Смрт се јавља као стално присутни мотив, упркос нади на вечни живот коју поседују косовски јунаци.

У циклусу *Јефимијина икона* такође проналазимо врло занимљив приступ језику, традицији и уметности. Наиме, једна од песама насловљена је као *Сказаније о ђисменима* што буди асоцијацију на прву филолошку расправу *О ђисменех* из X века коју је написао Црноризац Храбри. У њој се Храбри снажно супротставља схватању тријезичника о искључивој важности јеврејског, грчког и латинског језика. Он истиче да је сваки језик дан од бога, те ја самим тим једнако важан. Стих песме *Сказаније о ђисменима*: „/ Зашто падају репатице. Из/ Видљивог у невидљиви свет./ Неболомнице. Ко плодови. Горки/“ нам говори о апсурдности сукоба и поновном „укрштању светова“.

Наиме, уколико је Византија послала просветитеље⁶ Словенима, који су им подарили писмо и језик, сада тај језик постаје проблематичан јер жели равноправност на коју Запад није рачунао⁷, те целокупна ситуација постаје деликатна. Укрштени су разнолики светови – Византија, Запад и словенска племена се боре за опстанак или доминацију на једном месту. Песник у овој песми описује драму стварања језика, језика који је пао из „видљивог“ царства Византије у „невидљиви“ рурални словенски крај, а који се развија у рукама „утварних преписивача“.

Епитет „утварни“ који је употребљен за преписиваче се може тумачити на различите начине. Преписивачи су најчешће преводили и преписивали списе са грчког језика, самим тим, они нису преписивачи, јер мењају језик на који преписују. Уз то, они ће често сам текст

6 „Поред читалачке и преписивачке традиције најстарије словенске књижевности, у старој српској књижевности се чува спомен на Константина-Ћирила Филозофа као састављача прве словенске азбуке. О томе најречитије говоре родослови (крај XIV века) и летописи (XV век). У Пејатовићевом родослову, на пример, за Ћирила се неодређено вели да је саставио 'наша слова'“ (Трифунувић 2009: 133)

7 „Иако је наследила и развијала античке погледе на језик, Византија није спроводила древно схватање о варварским језицима. Управо на јеванђелском и апостолском начелу сваки народ може на свом језику и молити и служити – остварила је Византија своју широку духовну заједницу. Уласком Словена међу народе писмене и са својим књижевним језиком, отвара се и тако звано „језичко питање“ словенске самосталности и равноправности са другим народима. Супротно западном учењу о три света језика (јеврејски, грчки и латински), на осетљивом простору сучељавања западних и источних утицаја јављају се Словени са богослужењем, па убрзо и са уметничком књижевношћу на свом језику. Зато и сва прва, најстарија дела на словенском, посвећена углавном Ћирилу и Методију и њиховом раду, носе у себи и полемички исказано или песнички опевано ово „језичко питање“ (Трифунувић 2009: 130-131)

прилагођавати свом сензибилитету и сензибилитету свог народа⁸, а функција преписивача није у томе да било шта мења, већ да нешто на исти начин репродукује. И сам Црноризац Храбри је основни склоп и садржај своје расправе преузео од византијског писца Теодорита Кирског, али је своју причу трајно уградио у схватање складности поделе на народне језике и вештине (Трифуновић 2009: 132). Дакле и он је „утварни преписивач“, који мења⁹ дело током преписа.

Уз то, М. Тодоровић сматра да преписивачи имају „видовите очи“ чиме имплицира њихов специфичан однос према језику који подразумева визију у будућности. Они се боре за језик који ће у будућности служити њиховом народу и књижевности тог народа.

У песми *Јефимијина икона* песник приступа још једном готово сигналистичком споју речи и слике у српском средњем веку. Јефимијино дело *Туђа за младенцем Уљешом* представља веома вредно уметничко дело, али је М. Тодоровића привукла највероватније стога што оно подразумева спој речи и слике, или бар зачетак такве праксе. Песник описује речи које се налазе на икони као искре љубавне ватре према детету. У својој молитви Јефимија користи несвршени вид глагола побеђивати: „/за ким жалост непрестано гори у срцу моме,/ природом матерњом побеђивана/“, док песник мења вид у свршени.

Мајке у средњовековном друштву нису имале право да тугују за својом умрлом децом стога што се подразумевало да верују у васкрсење и стога што деца не припадају њима, већ првенствено Богу¹⁰. У својој молитви Јефимија осећа грижу савести што не може да савлада своју природу мајке која тугује за преминулим дететом. Истом речју и изменом њеног глаголског вида песник призива Јефимију и на дар јој даје право на туту и слободу, истовремено чи-

8 „Српско-словенска редакција старо-словенских књига...То је израд првих преписивача за време првог периода, од одомаћења словенске књиге међу српским племенима с почетком X века, па до времена Немањина. То је споменик њихове крепости у осећањима за особине свог језика и своје народности. Тим су они оставили вечиту залог своје љубави к народности, којој смо ми дужни поклонити се као првome духовном твору, првome писменом обособљењу наше народности. Имена су тих првих духовних радника изумрла; дело им је остало сјајно и светло, да вечито говори позним потомцима о светлome уму њиховом“ (Новаковић 2002: 147).

9 „Наше земље су примале у почетку словенски превод нетакнут, онакав какав је из Моравске пренесен. И књиге су се у почетку тако преписивале, без икакве промене. Домаћи дијалектички утицаји, при живој снази народној, показали су се веома рано, управо чим је књига словенска, оставивши своје прво станиште на Балканском Полуострву; пошла на разне крајеве његове, тако рећи у сусрет и на састанак с његовим домаћим дијалектима. Ту једва да је по један препис могао испасти прилично чист и веран првашњем словенском оригиналу“ (Новаковић 2002: 147)

10 Види: Стокин, Исидора Ана, „Однос мајке и детета у делима српске средњовековне књижевности”. Детињство бр. 3-4 (2012): XXXVIII, Web: http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/Detinjstvo/XXXVIII_3-4/12/show_download?stdlang=gb

нећи јој хвалу: „/Твоја брига/ За разлучење душе/ Јефимијо/ Матерњом сузом/ Побеђена¹¹./“ (Тодоровић 2010: 296)

Последња песма која се налази у циклусу *Јефимијина икона* насловљена је као *Ромил Пустинњожитељ*. Можемо се запитати зашто М. Тодоровић посвећује песму исихасти Ромилу Раваничком (XIV век)? Ипак последњи стихови песме нас можда могу извести у правилно тумачење:

...“/ исихасти. Ромил Пустинњожитељ./ Уста запечатаних. Сновидни¹²./ Усамљеник. У цветовима/ трњина. У оку белоушке./ Бол. И. Вечна светлост./“

Познато је да је исихазам подразумевао праксу молитвеног тиховања тј. умног делања којим се тражи живо општење са Богом и стварна могућност познања Бога, не по Његовој суштини која је несазнатиљива, него преко вечних и нестворених божанских енергија (попут божанске светлости). Елементи исихастичког учења присутни су већ код светог Дионисија Ареопагита, Макарија Египатског, великих кападокијских отаца, Марка Пустинјака, Јована Лествичника, Максима Исповедника, Исака Сирина, Јована Дамаскина, Симеона Новог Богослова, дакле оних писаца чија су дела у средњовековној Србији понајвише превођена и читана.

За исихасте су важила веома строга правила подвизавања међу којима се налазило ћутање. Уколико смо пратили мотив речи, који се јавља као лајтмотив у збирци *Видов дан* М. Тодоровића и њен однос према слици, као и њихову кореспонденцију, тишина која настаје с исихазмом могла је да заинтригира песника и у овој историско-религиозној појави. Уз то појављивање божанске светлости у коју су исихасти веровали се може тумачити као својеврсан сигнал божанског постојања, те се заинтересованост за Ромила Раваничанског може објаснити његовим припадништвом религиозном покрету који је веровао у „божански сигнал“¹³.

Збирка *Девичанска Византија* објављена је 1994. године и у њој је такође примећено одређено одступање у односу на до тадашњу

11 Види: Трифуновић, Ђорђе. „Обичај у запису монахиње Јефимије“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, XXXII, 12 (1966): стр. 88-90.

12 Немогуће је занемарити могућу аналогију са Павићевим Станиславом Спрудом из приповетке „Сувише добро урађен посао“ уз овакав опис, коју би требало посебно испитати.

13 Илић као основну карактеристику сигнализма истиче управо то: „Поетика сигнализма дрзнула се до неслућених граница: до тежње да језик замени сигналом, једном врстом метајезичког идиома. Она жели да досегне онај идеал универзалности поетског говора који до сада није остварила ни једна песничка авангарда. Сањани идеал сигнализма јесте да се у ходу ка постизању апсолутне универзалности поезије/ стваралаштва не само језик, већ и метафора и симбол замене универзалном, божанском естетичношћу сигнала, тим јединствено универзалним мета језиком поезије“ (<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/13027> 29. јул 2015.)

поетику М. Тодоровића. Уколико је Иван В. Лалић мотивом Византије остваривао везу са традицијом, од које је, како је веровао, настала и српска култура, сличан однос видимо и код М. Тодоровића. Песма *Буди земљо! прес* је веома занимљива, јер управо она сутерише настаanak других „светова“ и култура из културне баштине Византије. Она је смештена на Средоземљу, где се „светови укрштају“ и поседује све чари, али и патње. Ипак, из Византије, за песника, увек стиже нешто добро и вредно. У песми *Ране су ошворене* из циклуса *Пред враћима раја* почетни стихови гласе: „/ Прозирна реч. Родни крај/ у нама. Тај мед из Византије/“ (Тодоровић 2010: 130). Прозирно јасна реч је повезана са Византијом и мами асоцијацију на родни предео. Како смо раније говорили, језик и народ су у тесној вези и чине национални идентитет. Песник прави гнездо мотива који упућују на почетке писмености, која је снажно везана за Византију. На сличан однос и опис Византије наилазимо и у песми *Волшебнице румени*.

Сматрам да снажно интересовање за Византију које М. Тодоровић испољава у појединим стиховима није ни мало случајно нити је опозитно његовој неоавангардној поетици. Уколико Византију заиста посматрамо као извор науке и књижевности, која је вршила снажан утицај на Словене (уже на српски народ), онда је сасвим оправдана пажња коју јој поклања М. Тодоровић. Ако се у жижи песниковог посматрања често налазила реч, као таква и размишљање о њеној суштини и унапређењу, логично је да се песник интересује и за њене почетке и корене. У складу са тим, мислим да је проистекло интересовање и за средњовековну књижевност у којој је и даље живело преплитање слика¹⁴ и речи како у самим књигама¹⁵ и тако и на зидовима цркава. Уколико слободније погледамо

14 „Визуелне прилоге Мирољуб Тодоровић груписао је у неколико категорија: визуелне, фоничке, гестуалне и објект-песме и mail art, којем припадају и неколико уметнички обликованих марака (Artist's postage stamps). У више радова, као саставни елементи композиције, појављују се слова или речи, но њихова функција превасходно је визуелна — функција знака. У том смислу, ови знаци могу бити цртани руком, изрезивани из публикација и лепљени (колажирање), цели, пресечени, наошени један на други, тако да се поједине композиције, које укључују и ове знаке, могу схватити као девербализоване песме“ (<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/15186> 29. јул 2015.)

15 „Књиге су биле ретке, али су биле лепе. Писане крупним читким словима, оне су често украшаване иницијалима и орнаментима, а каткад и минијатурама. Међу очуваним, највише их је, разуме се, црквеног карактера... У народном музеју у Београду, јеванђеље које је у последњој деценији XII века за хумског кнеза Мирослава писао и украсио иницијалима дијак Григорије; у Државној јавној библиотеци у Лењинграду јеванђеље писано између 1196. и 1202. За великог жупана рашког Вукана; у Српској академији наука и уметности у Београду Куманичко јеванђеље са минијатурама, рађеним за владе краља Милутина; у Лондону, у Британском музеју, јеванђеље из 1355, са портретом митрополита Јакова; у Хиландару, јеванђеље војводе Стањевића и, у Подврху код Бијелог Поља, јеванђеље Дивоша Тихорадића, оба из XIV века...“ (Кашанин 2002: 41)

на фрескосликарство српског средњег века можемо се запитати да ли се одређене фреске могу тумачити, не само као симболи, већ и као сигнали? Зар одређене фреске нису подразумевале покрет или радњу из неке јеванђељске или старозаветне приче?

Веселин Илић у објашњењу поетике сигнализма говори о тој синтези уметности на следећи начин:

„Посежући за универзалним вредностима поетика сигнализма напушта традиционално поље поетског језика и у својој новаторској, стваралачкој синтези настоји да оваплоти јединствени, универзални говор уметности, онај немушти говор уметничког стварања иза чијих граница се налазе поља истине и духовно-метафизичког бивствовања човека“ (<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/13027> 29. јул 2015.)

Интересовање за средњовековну књижевност и мотиве, као и трагање за почецима речи у византијској традицији указује на ерудитност револуције коју је М. Тодоровић желео да спроведе у језику своје поезије. Он уноси потпуно модерне и јединствене подухвате у поезију¹⁶, али налази и архетипове који их подржавају:

„Тиме што уводи 'реч у слику и слику у реч, у слово, управо у глас, сликајући по речима и пишући – боље рећи: штампајући по слици' сигнализам је извршио својеврсно спајање, тотализацију креативног чина и рецептивног процеса који се збивају у сфери доживљавања и у поступку интелектуалног, критичко-стваралачког заузимања става примаоца према делу чији предмет доживљава. Тако се сигналистичка поезија приближава универзалном почетку језика који генерички говор опредељује у планетарно-хуманистичкој онтологији тоталне уметности/поезије“ (<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/13027> 29. јул 2015.)

У овом случају, окретање ка традицији и историји не значи буђење националне свести, нити потреба за ткањем хвалоспева прошлости, већ тражења извора речи и њеног јединства са сликом. Тражење сигнала на иконама, у филозофско-теолошким покретима и старој словенској вери јединствен је подухват који је унапредио размишљање о сигналистичкој концепцији. Модерност и новина коју је са собом сигнализам носио и носи, није изгубљена песничким бављењем темама везаним за традицију, напротив. Сигнализам је оставио јединствен и оригиналан печат на тему традиције, успешно је водећи ка иновацији.

16 „Једна од централних ставки сигналистичких програма које је Тодоровић формулисао у трима манифестима и у низу фрагмената о сигналистичкој поетици, односила се на промене и „револуционарни“ преображај језика као средства песничког стварања, односно, као медија у којем се песма као таква обликује и постоји“ (<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/15186> 29. јул 2015.)

Литература:

- Живковић, Живан. „Лирски кругови Мирољуба Тодоровића“. (<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/15186> 29. јул 2015.)
- Живковић, Живан. „Поетика сигналазма: Манифести и други метапоетски текстови“. (<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/13712> 29. јул 2015.)
- Живковић, Живан. „Визуелна, гестуална и објект – поезија“. (<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/13722> 29. јул 2015.)
- Илић, Веселин. „Поетика српског сигналазма“. (<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/13027> 29. јул 2015.)
- Кашанин, Милан (2002). „Српска књижевност у средњем веку“. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Корнхаузер, Јулијан. „Неокласицизам у сигнализму“. (<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/12732> 29. јул 2015.)
- Корнхаузер, Јулијан. „Сцијентизам“. (<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/12750> 29. јул 2015.)
- Корнхаузер, Јулијан. „Неки облици сигналазма“. (<http://www.rastko.rs/knjizevnost/signalizam/delo/13000> 29. јул 2015.)
- Марићевић, Јелена. „Неоавангарда; сигналазм: књижевна теорија и пракса“. (<http://www.rastko.rs/rastko/delo/14912> 29. јул 2015.)
- Тодоровић, Мирољуб (2010). „Глад за неизговорљивим“, Београд: Нолит.
- Новаковић, Стојан (2002). „Први основи словенске књижевности“. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Трифунковић, Ђорђе (2009). „Стара српска књижевност“. Београд: Чигоја штампа.